

Tézisek

Akadémiai doktori értekezésként *A líra logikája. József Attila* (Akadémiai Kiadó, Bp., 2008. 512 p) című kötetet kívánom benyújtani.

I.

1. Az értekezés szaktudományi előzményei és a megfogalmazott kutatási feladatok

A József Attila-i életműről írandó, összegző szándékú könyv első feltétele, hogy fel kell térképezni azt a hatalmas szakirodalmat, ami a recepciótörténetben rögzítette és alakította a műről, s az alkotójáról való tudásunkat, gondolkodásunkat. Ez még akkor is így van, ha a szerző maga is részese e folyamatnak, mint befogadója és kisebb részben alakítójaként. Szükséges továbbá számba venni azokat a hatástörténeti folyamatokat is, amelyek alakították a recepciót s nemcsak a történeti – vagy esetünkben politikatörténeti – hatásokkal kell számolni, hanem azzal a belső átalakulással is, amely úgyszintén generálja a recepciótörténet változását. Nem feledve, hogy egy mű – s nemcsak a poétikailag megformált – az olvasásban, a befogadásban teljesedik ki. Végezetül egy ilyen könyvre vállalkozó szerzőnek ki kell jelölnie vizsgálódása koordinátáit is. Ezekben hagyatkozik nyilvánvalóan korábbi munkáira is oly módon, hogy az azokban megmutatkozó eredményeket szembesíti az újabb kutatásokkal.

2. A József Attila-i életművel foglalkozó irodalomtörténeti munkák, tanulmányok, műelemzések száma rendkívül nagy. Valószínűsíthető, hogy a magyar irodalom leginkább értelmezett, elemzett életműve az övé. (Szabolcsi Miklós monográfiája befejeztéig közel ötezer szakirodalmi tételt számolt.) S ez csak részben magyarázható a recepció történetiségével, nevezetesen, hogy halála után nem sokkal egy olyan történeti korszak kezdődik, amely referenciaként és kisajátítható klasszikusként tekinti műveit. Noha a lobogóra nem az ő neve

került – ahhoz túl bonyolult és kommunista-szocialista irodalompolitika szerint ellentmondásos az életmű –, de hivatkozási alapot jelent származása, ifjúkori kapcsolatai az akkor illegális párt vezetőivel, irodalmával. A kisajátításhoz legitimitást persze leginkább az a történeti tény adhatna, hogy a költő 1930-1933-ig az illegális kommunista párt tagja volt, ez azonban okkal maradt a háttérben. Tisztázó – és ellentmondásos – kísérletek dacára máig nem tudni, hogy kizárták a kommunista pártból vagy a költő fordított hátat a mozgalomnak (mindkettő valószínűsíthető). Maradt tehát a művekre való hivatkozás, a munkás-proletár tematikájú versekből kikövetkeztethető ideológiai olvasat, amelyet lehatárolt a „munkásosztály nagy költője” teorémája.

Ebben a recepciótörténeti helyzetben íródott Szabolcsi Miklós nagymonográfiája. Ezzel a József Attila-képpel nézett szembe Szabolcsi Miklós, a tudós, az 1950-es évek elején, amikor – részben pártfeladatként – hozzálátott a József Attila-monográfia adatgyűjtéséhez. A munka az 1990-es évek közepén fejeződött be, s a négykötetes nagymonográfia utolsó darabja, a *Kész a leltár* 1998-ban jelent meg. Gyökeresen megváltozott a csaknem fél évszázad alatt a világ, s benne a magyar társadalom, s az irodalomról való gondolkodás is. Szabolcsi 1963-as gyermek- és fiatalkort bemutató kötete okkal kelthette az olvasókban a „pozitivizmus” gyanúját, hisz a szerző – részben az ideológiát távoltartó manőverként – hatalmas tényanyagot gyűjtve dokumentálta (az akkor még könnyebben fellelhető forrásokból) a költő életének korai szakaszát és pályakezdését. Szabolcsi hithű kommunistaként, de a történelem változásaira kellő nyitottsággal alakította szemléletét és értelmezői gyakorlatát, amit jól mutat az *Eszmélet* 1968-as strukturalista ihletettségű, akkor Magyarországon provokatívan újszerű elemzése. Ugyanakkor a monográfia-folyam 1977-es darabja, az *Érik a fény* nem képes szakítani az avantgárd sommás megítélésével, s Király Istvánra hagyatkozik: „Az avantgarde csapda volt... az individualizmus felelőtlensége ellen lázadt... A kollektív embert vallotta eszményként. De mivel a tömegekkel találkozni, harcaikkal egybeforni igazán nem tudott, a saját

visszájára fordult: a végletes szubjektivizmus művészete lett.”¹ – idézi Királyt a kor beszédmódját hűen visszaadó, világképet polarizáló szemantikájú szövegét. S hasonló módon Révait, aki a „népies realizmust” helyezi az elvetélt kísérletek közé. Szabolcsi jelzi, hogy más a véleménye mint Királynak és Révainak, de sajátos módon argumentál: „vizsgálatunk éppen azt igyekezett bizonyítani, hogy az 1924-27-es József Attila szocialista, sőt marxista-leninista felkészültsége, tudatossága magasabb fokú volt, mint az eddig feltételeztük. Nem eszmei tudatosság hiányából, s főleg nem néptől, tömegektől való távolságból nyúlt az avantgarde eszközökhöz. Népközelség, tömeggel való együttthaladás tekintetében éppen a József Attila-líra avantgard időszaka mutat föl számtalan megvalósult változatot; az avantgarde költészet és a mozgalom egy szárnya mindig is együtt kívánt haladni a néppel.”²

Méltánytalan lenne ma akár az érvelés logikáját, akár nyelviségét szóvá tenni, az összegzés azonban tükrözi az elemzői gyakorlatot is. Miközben bőséges áttekintését adja az avantgárd mozgalmak történetiségének, az avantgárd beszédmód nyelvi, nyelvkritikai aspektusai nem kerülnek az elemzések fókuszába. Másrészt él azzal – az általa egyébként ekkor már meghaladott – értelmezői metódussal, amely a társadalmi, forradalmi tematikára szűkíti a műalkotást. Különösen a „népies” művek kapcsán érzékelhető a szegénységtematika, az osztálykonfliktusokra való hagyatkozás, ami mögött talán az a szemlélet rejtőzik, amely a folklorizmust, a „népiességet” – ekkor még – úgy látta, mint ami „konzervatív, forradalomellenes tartalmakat hordozott ekkor”.³

A *Kemény a menny* 1992-ben jelent meg, a költő népi korszakát, illetve a ma – Tverdota György kutatásai alapján – a tiszta költészet irányát követő időszakként jelzett alkotói periódust fogja át. A könyv megszületésének időszaka a 80-as évek József Attila-kultusza, a kutatás pezsgő időszaka, új

¹ Szabolcsi Miklós Kész a leltár, Akadémiai K., 1977, 729.

² i.m. 733.

³ i.m. 732.

irányok, új kutatói nemzedék megjelenésével. A monográfia harmadik darabja azonban a kutatás új irányait nem érzékelteti. Ezt részben magyarázza, hogy az akkori újdonság, az elemzői freudiánus szemlélet térhódítása az életmű későbbi szakaszaival hozható kapcsolatba, s a Németh G. Béla által képviselt új irány is távol esett a népi időszaktól. A szerző mintha ismét a „pozitivizmus” szemléletét követné a Vágó Márta-időszak és a barthás korszak bőséges dokumentálásával. A tárgyilagosság érvényesül a Bartha Miklós Társaság és az Előőrs, azaz József Attila két fóruma, bemutatásában is, ami mindenképp szemléletmódosulást jelez, s az is, ahogy Szabolcsi a „barthás” József Attiláról ír. Az *Ihlet és nemzet* bölcséleti tézisei – amit korábban 1932-36-ra datált – azonban számára továbbra is „esztétikai töredékek”, amelyek „...mintegy vázlatok, előkészületek az *Irodalom és szocializmushoz*, amelyben addigi felismerései átfogó rendbe állnak.”⁴

Az 1998-ban megjelent *Kész a leltár* a nagy vállalkozás befejezése. A József Attila-életmű legmeghatározóbb időszakát (1930-1937) tárgyalja a kötet, összefoglaló jelleggel. Az elemzők némelyike Szabolcsi szemére hányja, hogy az elemzések legtöbb esetben átvételek, azaz már nem mutatkozik meg a szintézist szervező koncepció. Kétségtelen az is, már nem oly gazdagon dokumentált József Attila kapcsolatrendszere, az irodalmi, irodalomszociológiai háttér, mint az *Érik a fényben*, ami egyúttal jelezte a kapcsolódási pontokat a kortárs irodalmi folyamatokhoz. A csaknem ezer oldalnyi szöveg valóban sok esetben elemzésbetét – különösen az utolsó évek műveit tekintve –, ám megmutatkozik a Szabolcsi-kutatás is. Elsősorban a mozgalmi időszak tárgyalásában. A rendszerváltás, a könyv megírásának idején érzékelhető volt a szándék a kommunista József Attila irodalmi jelentőségének tagadására, a törekvés, amely kétségbe vonta a költő kánonban elfoglalt helyét, s le akarta dönteni szobrát, olykor nemcsak képletesen. A monográfust ez is arra készítette, hogy még egyszer szembenézzen a költőről – többek közt általa is – megformált

⁴ Szabolcsi Miklós Kemény a menny, Akadémiai K., 1992, 393.

ideologikus képpel, s tisztázza viszonyát a kommunista párthoz, a mozgalomhoz, a marxizmushoz. Úgy tűnik azonban, már csak a korábbi kutatásait tudta összefoglalni, s nem volt ereje ezt a világképi és poétikai szempontból lényeges kérdést tisztázni. Nem vette számba, hogy hogyan viszonyult József Attila ideologikus, agitatív költészete poétikailag a kortárs szociáldemokrata-kommunista irodalomhoz, s főleg nem tisztázta József Attila marxizmusának forrásait, szemléleti módosulásait, freudomarxizmusát. Pedig a költő életének legalább három fontos évéről van szó és számos fontos műről, olyanokról – többek között –, mint a *Szocializmus bölcselete* vagy a *Hegel, Marx, Freud*.

Nincs más olyan alkotója a magyar irodalomnak, akinek életművét csaknem három és félezer oldalon nagymonográfiában négy kötetben mutatnák be. Szabolcsi Miklós munkái ennél fogva is megkerülhetetlen alapidokumentumai a József Attila-kutatásnak. S amikor az utána következő nemzedék – részben tanítványai – megfogalmazza kritikai álláspontjukat, az újabb irodalomelméleti, irodalomtörténeti értelmezői szempontok érvényesülését jelenti. Magam tehát – aki köszönettel is tartozom neki – nemcsak támaszkodtam munkáira, hanem az általa – ideológiai vagy szemléleti okokból – nem érvényesített kérdéseket újragondolva fogalmaztam meg álláspontomat. Különösen József Attila népiségének, folklorizmusának jelentőségét illetően és freudomarxizmusának gondolattörténeti, poétikai szerepét tekintve.

3. Egy József Attiláról írandó új könyv természetesen nemcsak a nagymonográfiát, nemcsak egy lezárt kutatást vesz alapul, hanem szükségszerűen támaszkodik a kutatás aktuális eredményeire, s azokra a kismonográfiákra, monografikus tanulmánykötetekre, feldolgozásokra is, amelyek egy-egy mű kapcsán új kérdéseket vetnek fel. A József Attila-i

életműről több kismonográfia is íródott. A korábbiak (Gyertyán Ervin⁵, Balogh László⁶, Fodor András⁷) újszerűségük ellenére is (elsősorban Balogh László munkája) magukon hordozták a kor koloncát, az ideológiát. Az újabbak közül Valachi Anna munkája⁸ erősen megrajzolt életrajzi háttérhez kötötte a műveket, míg Tverdota György könyve⁹ úgyszólván elhagyta a biográfiát. Ez persze nem annyira a monográfiaírás lehetőségeiről folytatott szakmai disputának a következménye (inkább kiadói koncepció), mégis újdonságot jelentett, ahogy Tverdota a költészet „folyamatrajzát” tekintette a leírás alapjának, egyfajta folyamatos (át)alakulást, változást érzékeltetve. Magam a 2001-ben megjelent kismonográfiában az összegzést tűztem ki célul, rendkívül szűkös korlátok között a József Attiláról való akkori tudásnak vázlatát megmutatva¹⁰.

4. A József Attila-filológia a „*Miért fáj ma is*”¹¹ és a *József Attila Tanulmányok, cikkek*¹² megjelentetése óta csak kisebb írásokkal, elsősorban Péter László és Tóth Ferenc szegedi, makói évekre vonatkozó adatközlésekkel gazdagítja az életrajzot érintő ismereteket. „Szenzációt” Lengyel András közlése¹³ jelentett, aki a Szántó Judit *Napló és visszaemlékezés*¹⁴ kötetében megjelent *A nemzeti szocializmus* című írást ismertette és értelmezte. Ez a fordulat beleillene a kortársai által megrajzolt „szélkakas költő” képbe, ám ez a rövid írás nem foglalata lényegi politikai fordulatnak, poétikailag nem termékeny, nem hoz létre új vagy átdolgozott műveket, mint népi verseinek marxizálása majd demarxizálása. Így tehát „új” műveket a Stoll Béla gondozta

⁵ Gyertyán Ervin, József Attila alkotásai és vallomásai tükrében. Magvető Kiadó, Bp., 1985.

⁶ Balogh László: József Attila, Gondolat K., Bp., 1970.

⁷ Fodor András, „Futtam mint a szarvasok”. Tiszatáj, 1980/4. 16–19.

⁸ Valachi Anna, József Attila, Elektra Kiadóház, Bp., 1999.

⁹ Tverdota György, József Attila. Korona Kiadó, Bp., 1999.

¹⁰ N. Horváth Béla: József Attila Horpács, Mikszáth K., 2001.

¹¹ Miért fáj ma is. Az ismeretlen József Attila. (Szerk. Horváth Iván–Tverdota György) Balassi Kiadó, Bp., 1992.

¹² József Attila: Tanulmányok és cikkek 1923–1930. I–II. (Sajtó alá rendezte Horváth Iván és Tverdota György) Osiris Kiadó, Bp., 1995.

¹³ Lengyel András, A modernitás antinómiái. Tekintet, Bp., 1996.

¹⁴ Szántó Judit, Napló és visszaemlékezés. (Sajtó alá rendezte és jegyzeteket írta Murányi Gábor) Argumentum, Bp., 1997.

harmadik kritikai kiadás¹⁵ eredményezett . A korábban szövegváltozatnak vagy töredéknek tekintett művek némelyike most önálló alkotásként olvasható, mintegy visszaigazolván azt az irodalomtörténeti vitát, ami (pl.) a *Majd* szövegváltozatai kapcsán bontakozott ki. Egy új József Attila-könyvnek szembe kellett néznie azzal a kérdéssel, hogy számos mű töredékben maradt, illetve a költő úgy írta át, alakította műveit, hogy azok nemcsak szövegvariánsnak tekinthetők, hanem gondolatiságukkal, szövegtestükkel önálló műalkotásként is értelmezhetők.

József Attila 1930 után íródott prózai írásai az interneten olvashatók Horváth Iván és munkacsoportja jóvoltából. Ugyanakkor ezek a szövegek – mivel az 1958-as kritikai kiadás egyes darabokról nem tud, másokat a kor ideológiai korlátai között, esetleg töredékesen közöl – az értekező, a gondolkodó József Attila képének megrajzolásához elengedhetetlenek.

5. Egy napjainkban íródott könyvnek feltétlen támaszkodnia kell azokra a kortárs kutatásokra, amelyek új szempontokat – még ha nem feltétlen azonosulásra készítőket is – érvényesítenek. És természetesen figyelembe kell venni azokat az irányokat is, amelyek – esetleg gyökeresen eltérő elméleti alapozottságú – vitákban, diskurzusokban mutatkoznak meg. Még akkor is, ha a könyv terjedelme, jellege nem teszi lehetővé, hogy ezek a viták szövegszerűen is teret kapjanak. Ugyanakkor az életmű megítélésének vagy egy-egy mű értelmezésének „sokfélesége” természetesen megmutatkozik, amikor is egymásnak – vagy a szerző álláspontjának – ellentmondó szemlélet, elemzés is helyet kap.

A József Attila-művek elemzésében és az életmű új szempontokat és új hangsúlyokat érvényesítő értékelésében Németh G. Béla játszott meghatározó szerepet a nyolcvanas évek fordulóján. Depolitizálta a József Attila-képet, s a

¹⁵ József Attila összes versei I-III. közléteszi Stoll Béla, Balassi Kiadó, Bp.,2005.

nyelvi megformáltságra, a „kimondásra” helyezve a hangsúlyt, a paradigmaticus viszonyokon is lazított.¹⁶ Új elemzői módszereket jelentettek azok a későstrukturalista ihletésű eljárások, amelyek a 80-as években a poétikai jelentést generáló legkisebb szövegegységekre, a motívumokra és a motívumkutatásra fókuszáltak. Szabolcsi Miklós és Tamás Attila kezdeményezése után ez az irányzat Széles Klára¹⁷ és Szigeti Lajos Sándor¹⁸ munkáiban teljesedett ki. Szigeti elsősorban az anya-, apa-, gyermekmotívumot követi a különböző szövegtestekben, kapcsolódva ezzel ahhoz a pszichológiai indíttatású kutatáshoz, amelyet Szőke György¹⁹ képviselt a legeredetibb módon. A pszichológia és a pszichoanalízis mint – egyébként kézenfekvő – értelmezői háttér és gyakorlat a 80-as években jelentett áttörést, szoros összefüggésben a kánon módosulásával, amely a kései verseket tekintette az életmű gondolati-poétikai kiteljesedésének. Az analitikus olvasás szociálpszichológiai, freudiánus majd neofreudiánus irodalomelméleti érvényesítését Bókay Antal képviseli a kutatásban. Újabb munkáiban József Attila-i „szelfpoézis” kitejesezésével értelmezi az életmű hatástörténeti jelentőségét, a „késő modern tárgyias” költészet megteremtődésével²⁰.

A József Attila-i életmű centrális darabja az *Eszmélet*, amit jelez az is, hogy Szabolcsi Miklós, Szuromi Lajos²¹ után Tverdota György is önálló kötetet szánt elemzésének. Előbbiek strukturalista szellemiségű és gyakorlatot követő munkája után ő a ciklusteremtést tekintette vizsgálati szempontnak. Ezt a szakirodalomban korábban is létező szempontot újragondolva, a verset úgy értelmezi, hogy az „variációk sora egy adott témára, amelynek részei mellérendeltek egymáshoz képest, az egységes vers pedig ugyanannak a témának valamely mozzanatát fejezi ki, és támaszkodnak a kompozíció többi

¹⁶ Németh G. Béla, 7 kísérlet a kései József Attiláról. Tankönyvkiadó, Bp., 1982.

¹⁷ Széles Klára, „... minden szervem óra” József Attila költői motívumrendszeréről. Magvető Kiadó, Bp., 1980.

¹⁸ Szigeti Lajos Sándor, A József Attila-i teljességigény. Magvető Kiadó, Bp., 1988.

¹⁹ Szőke György, „Úr a lelkem”. A kései József Attila. Párbeszéd Kiadó, Bp., 1992.

²⁰ Bókay Antal, József Attila poétikái. Gondolat, Bp., 2004.

²¹ Szuromi Lajos, József Attila: Eszmélet. Akadémiai Kiadó, Bp., 1977.

elemére.”²² Ennek értelmében a szakaszok önállóak, felcserélhetők, azaz mint Tverdota könyvének címe is mutatja, az *Eszmélet* tizenkét vers. Nem veti el ugyan, hogy összeolvashatók a szövegrészek különböző logikák mentén, de szakít azzal a tradícióval, amely szerint egységes értelmezői keretben időbeliség vagy kauzalitás jelölné ki a szakaszok pozícióját. Tverdota kutatásai az *Eszmélet* poétikai helyének kijelölésre is ráirányították ismét a figyelmet. Értelmezése szerint egy korszakot lezáró mű, amely ugyanakkor kérdésével már egy új korszakot is nyit. Éppen ennek alapján felvethető, hogy a vers maga is az életmű egy korszakának a foglalata.

Az *Eszmélet* központi helyét mutatja, hogy hangsúlyos argumentumok övezték abban a vitában, amely a centenárium körül az életmű korszakolása és költészettörténeti helyének kijelölése körül bontakozott ki. Kulcsár Szabó Ernő az organikus lírai kód felbomlásának, „a klasszikus-modern teljességigényre vonatkozó reflexiók” felfüggesztésének példaként értelmezi a verset²³, majd egy későbbi munkájában ebbe a kontextusba helyezve határozza meg a József Attila-költészet poétikatörténeti helyét: „József Attila költészetének messzeható líratörténeti – mert a késő modern én konstrukciók antropológiai premisszáira is visszaható – újítása többek közt éppen abban van, hogy versei az esztétikai tapasztalat sérelme nélkül több változatban is képesek felnyitni a klasszikus-modern műalkotás határait...”²⁴ A vitában Veres András a József Attila-i költői gyakorlat, a motívumok, szövegrészek vándorlásával cáfolja az anorganicitás teóriáját, mondván, hogy az újraírást épp az organikusság poétikai tradíciója és ideája vezérelte: „... az általa utóbb érvénytelenné »tökéletlenné« leminősített változatot kívánta lecserélni újjal.”²⁵ Tverdota György hangsúlyos érveléssel cáfolja a „szétszerelhető”, anorganikus versmodellről alkotott tézist, s az

²² Tverdota György, *Tizenkét vers*. Gondolat, Bp., 2004.

²³ Kulcsár Szabó Ernő „Szétterült ütem hálójá” In: Kadebó Lóránt–Kulcsár Szabó Ernő–Kulcsár-Szabó Zoltán–Menyhért Anna (szerk.), *Tanulmányok József Attiláról*. Anonymus Kiadó, Bp., 2001. 29.

²⁴ Kulcsár Szabó Ernő „Csupasz tekintet, szép embertelenség”. József Attila és a humán visszavonulás költészete, *Kortárs*, 2005/4.27.

²⁵ Veres András, A József Attila-kutatás dilemmái. In: „Mint gondolatjel, vízszintes a tested”, szerk. Prágai Tamás, *Kortárs-Mindentudás Egyeteme*, Bp., 2005., 77.

alapjául tekinthető poetologiai gondolkodást. Tverdota József Attila modernségét összetettségében véli megragadhatónak, amelynek hangsúlyos összetevője a „neoklasszicista-újrealista” alkotásmód is ebben a poétikatörténeti kontextusban: „Az avantgárd huszas évek végi hanyatlása után irodalmunk csaknem egésze visszafordul a hagyományokhoz, s ki-ki a maga módján a hagyományörző modernség valamely változatának kialakítását választja. A költők nem adják fel modernségigényüket, mert arra jönnek rá, hogy a legkorszerűbb törekvések – az avantgárd tévhiteivel szemben – jól összeegyeztethetők a költői tradíciókkal.”²⁶

József Attila költészettörténeti helyének végiggondolásához megszívlelendő Szabolcsi Miklós megállapítása, aki az életmű modernséghez való tartozását épp a nyelvben létező műben való bizalommal és „a költészet társadalmi-lélektani funkciójában való hit”²⁷ meglétével indokolja. Másrészt figyelemre érdemes Szegedy-Maszák Mihály figyelmeztetése a nemzetközi kapcsolódási pontok, relációk párhuzamok kijelölését illetően elkerülendő a kényszeres összehasonlítást, a „lépés-tartást” a kor európai áramlataival”.²⁸

A József Attila-i életmű kiteljesedése az avantgárd visszaszorulásának, hanyatlásának idejére esik. Látványos pályafordulatok jelzik ezt a folyamatot, egy új, adekvátabb beszédmód megtalálásának érdekében. Illyés, Szabó Lőrinc vagy épp József Attila költészetében a *Nehéz föld*, a *Te meg a világ* versei kétségkívül más poétika jegyében íródtak, mint alkotóik korábbi szürrealisztikus, expresszionista művei. József Attilát tekintve a tiszta költészet, a népiség úgyszintén az avantgárd antitradícionális musára és kiürült formakészletére adott válasz. Nem lehet megkerülni – vagy azon az alapon, hogy nem illik a nyugat-európai fősodorba, negligálni azt a törekvést sem,

²⁶ Tverdota György, A József Attila-kutatás dilemmái. Egy tanulmánykötet ürügyén. In: Testet öltött érv. Az értelmező József Attila. Szerk.: Tverdota György és Veres András, Balassi, Bp., 2003. 202.

²⁷ Szabolcsi Miklós, Kész a leltár 955.

²⁸ Szegedy-Maszák Mihály, A szerző önazonossága József Attila életművében. In: „Mint gondolatjel, vízszintes a tested”, 179.

amely a 20-30-as években visszanyúlt a folklór ősrétegeihez, a Kalevalához, a régi magyar irodalomhoz vagy a távol-keleti ősi kultúrákhoz.

II. A munka bemutatása

1. A líra logikája logikája

Könyvem – mint fejezetcímei is mutatják – az életmű, a korpusz alakulását, változását mutatja meg a művek tükrében. Nem szakítja el a poézist az életművet létrehozó költő József Attilától, de nem is tekinti szempontnak az élettörténet és a költészettörténet egybevetését, összefüggésrendszerének feltárását. Azzal együtt, hogy a művet az alkotó hozta létre, hogy a József Attila-i életsors, a lélek és a test harmóniája és szenvedéstörténete materializálódott verssé, szövegtestté, az alkotást nem tekintem sem biográfiai, sem lélektani, orvosi dokumentumnak. Ugyanakkor nem hiszem, hogy az eszmetörténeti, filozófiai, mélylélektani kontextus ismerete ne járulna hozzá a szöveg, az alkotás alkotás voltának jobb megértéséhez. A referenciák nem a kód feloldását, a szöveg poétikumának rejtjelezett kulcsát jelentik a mai elemzők számára, hanem a szöveg keletkezésének koordinátáit. Másrészt a referenciák figyelembe vétele nem a szöveggel való szembesítésben történik, s főleg nem poétikai struktúrájának megformáltságának kárára. Az életrajzi, lélektani vonatkozások nem előfeltételként működnek az elemzés során, s nem sérülhet „a szövegek ártatlansága” sem. Ugyanakkor József Attila éppen az a költő, aki maga is nagy fontosságot tulajdonított életrajza – egy megkonstruált élettörténet – tudatosításának, s bizonyos alkotásai önantologizálásának.

Az irodalmi mű esztétikáját tekintem olvasási gyakorlatom alapjának, mintegy a műalkotás autonóm voltát rendszerszerűségében, nyelvi vitalitásában és virtuális tárgyiasságaiban. Figyeltem azokra a megközelítésekre, elemzési metódusokra is, amelyeket az újabb elméletekre támaszkodó értelmezések – és a fiatalabb kutatói generációhoz tartozó értelmezők – képviselnek. Az olvasás a

művel folytatott diszkurzus, amely új olvasati rétegeket eredményez, s nemcsak az eltérő olvasási stratégiát követő befogadóknak. Ha nem is hihető a befogadás végtelenségére hagyatkozó tétel, de mindenképp az olvasás aktusában telítődik meg élettel, s teremődik meg a mű, a szöveg. Kosztolányi írta, hogy a könyvet mindig ketten alkotják: az író, aki írta és az olvasó, aki olvassa. *A líra logikája* – szándéka szerint – olyan irodalomtörténeti munka, amely a társadalom- és eszmetörténet, a műértelmezés és az alkotáslélektan hármasságának egyensúlyát képviseli.

2. Az életmű korszakolása egy töredékes életmű esetében meglehetősen problematikus. A monográfia – különösen, ha nem mond le az életpálya követéséről sem – nem szakíthatja el a műveket alkotójuk életszakaszaitól, sors történéseitől, de nem is kívánja azokat összefűzni. Egy tisztán poétikai elvű szakaszolás, amely a beszéd mód alakulására (variabilitására) épít, nem számol azzal, hogy József Attila – mint írja – a „politikai tiszta költészet” megteremtésére kísérletet tett élete egy igencsak fontos időszakában. Arról nem is beszélve, hogy még egy-egy dominánsnak tekinthető beszéd mód sem érvényesül homogén formában. (Az avantgárd szövegekkel párhuzamosan keletkeznek folklorisztikus formavilágú versek, a tiszta költészet ideája sem menekül meg a politikai tartalmú versek párhuzamaitól) S azt is hangsúlyoznunk kell – mint már utaltam rá – hogy az egyes szövegek, motívumok vándorolnak, fiatalkori alkotások beépülnek az érettebb szövegekbe, versek átíródnak és visszaíródnak.

Sokszólamú, kimeríthetetlenül végtelen ez a véges, töredékes életmű. Sokrétegűségét alapvetően az a folytonosság és folyamatszerűség alapozza meg, amely az életpálya alakulásából következően poétikai korszakokat, periódusokat kijelöl. „Születtem, elvegyültem és kiváltam” – írta a költő magáról, mintegy mintát adva olvasóinak költészete szakaszolásához. Hisz valóban a korai költészet, az útkeresés időszaka után a megtalált poézist a tiszta költészet és a

„proletár tiszta költészet” jelentette számára. Az elvegyülés a népi, majd a kommunista mozgalomban, hogy egy társadalmi etikájú költészetet, formaművészetet teremtsen. S amikor 1933-ban kivált a kommunista mozgalomból, egy új poétikai korszak kezdetét is jelentette a közel féléves alkotói szünet, majd az alkotói válságból újrateremtődő poézis erejét reprezentáló *Eszmélet*, megnyitva az utat a kései versek felé.

3. Súlypontok

3.1 A fiatal József Attila több – poétikailag egymásnak ellentmondó –, a költői forma megújítását proklamáló kísérletet is kipróbált, olykor egyidejűleg. Amit nemcsak az jelez, hogy valóban „felváltva” írt szabad verseket és kötött formában folklorisztikus műveket, hanem az avantgárd és az Erdélyi-féle népiség poétikai irányainak – és ember képének – szimultanizmusa is. A legkézenfekvőbb kísérlet az avantgárd volt. Ez a fejezet (Kísérleti poétikák – poétikai kísérletek) érzékelhetően a poétikai formák újraírásának próbálkozásait, olykor kamaszos túlzásait mutatja be, a nyelv, a nyelvkritika mint kifejezhetőség aspektusából. Nincs adatunk persze, hogy a fiatal költő elméleti alapozottsággal próbálta volna a nyelv kifejezőképességének korlátait, ám több műve arról tanúskodik, hogy nagyon is eredeti módon feszegeti jel és jelentés társadalmilag rögzült konvencióit és szabályait. Noha természetesen ez az időszak sem tekinthető homogénnek, törekvéseinek általánosítható célja az, amit a Gáspár Endrének írott levelében (1926. okt. 12.) úgy fogalmaz meg, „hogy az elmondott tény” „versebb lesz”. Ez a konstruktivizmussal kapcsolatba hozható idea többféle megoldást kínál számára azt adott időszakban. A szintaktikai kapcsolatok szétzilálása (*Riának hívom*), a szintagmatikus összefüggések zárójelbe helyezése, a kijelentések autoreferencialitása (*Én dobtam*) éppúgy megfigyelhető, min az anxioszerű szövegszerkesztés (Párizsi anxix), a diszparát mondathalmazból való építkezés (*Ülni, állni, ölni, halni*) vagy a

deszemiotizációs kísérlet a szöveg térbeliségének érzékeltetésére – amely kísérlet aztán a tiszta költészet némely versében továbbél –, a beszéd performanciájának megjelenítésére, hallhatóvá tételére (*A bőr alatt halovány árnyék*).

József Attila 1924 januárjától írja folklorisztikus műveit, „szegényember-verseit”. A fiatal költőnek nyilvánvaló mintát jelentett Erdélyi József közösségi nyelve, beszédmódja, s az abban hagyományozott népköltészeti poétikára épülő költészete. Ugyanakkor – épp a kísérleti igénynek tulajdoníthatóan – túl is lép a tradicionális poétikai kellékek alkalmazásán, a témák, műfajok jelezte folklorizmuson, s egy fajta neofolklorizmus jegyében fogantak művei. (Ez a törekvése – erősebb társadalmi tartalommal – ismétlődik a barthás korszakban is).

3.2 József Attila az avantgárd és folklorisztikus kísérletek, majd a tiszta költészet után, az első mozgalmi időszakában, egy társadalmi etikájú, a korábbiakhoz képest más poétikájú költészeti irányt követ. A formálódó népi mozgalom aktív részese, a Bartha Miklós Társaság tagja, s nézeteinek társadalmi-szociológiai-történeti (nemzettörténeti) összefoglalása a *Ki a faluba*. (A cím a könyvben – utólagos szerkesztői beavatkozás nyomán – tévesen szerepel felkiáltójellel.) A röpirat Szabó Dezső szellemiségét és poentírozó vitastílusát követi és visszaadja a mozgalom társadalom- és politikai céljait a nemzeti sajátosságok, az „ősi kultúrértékek”, „a magyar észjárás formái” ideológikumának kifejezésével. József Attila ekkor az un. népi-urbánus vitában egyértelműen a népi oldalon áll. Fontos dokumentuma azonban gondolkodástörténetének, s népi elkötelezettségének finomodását mutatja az a töredék, amely a *Századunkban* megjelent, s a barthásokat bíráló cikkekre válaszol, s amit végül nem publikált.

A barthás korszak poétikai irányát a folklorizmus jelenti a leghangsúlyosabban. Népszokások, szokáselemek, folklorisztikus műfajok

jelennek meg, erőteljes társadalmi referenciával, a falu, a parasztság életének szegénységének hátterével. Ez a társadalmi (népi-nemzeti) elkötelezettségű poétika annak a költői programnak az első kiteljesedése, amit az *Ady-vízió* a „politikai tiszta költészet” célkitűzésekként fogalmazott meg.

3.3 1928-ban, távol még mozgalmi korszakaitól Brichta Cézár verseskönyvéről szólva fogalmazódik meg az a mondat, amely művészetesztétikai programként értelmezi szocializmus és egyén, alkotó és valóság viszonyát. A kommunista párthoz tartozás időszaka és a párttól való elszakadás utáni alkotásaiban is jól érzékelhető, hogy József Attila átélte a „szocializmust mint költészetet”, „eszmei tartamát sikerült lelkivé váltania”. A könyvnek ez a – több fejezetből álló – része a „proletárművészet poétikájára”, annak változataira koncentrálnak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a munkásmozgalmi tematikájú versek részben követik a szociáldemokrata, munkásmozgalmi hagyományokat, – s majd a kortársakat (J. Becher, B. Brecht) –, de távolodnak is azoktól. Miközben József Attila alárendeli költészetét a mozgalmi elvárásoknak, s írja az agitációs célokra is felhasználható verseit, egyéni változatát alakítja a szocialista tartalmú költészetnek. Ezt tükrözi a kalevalás-marxizmus (*Anyám, Tömeg*), s még inkább az a fordulat, amely a közéleti tematizáltságú művekbe beengedi (1932-től) a freudi lélektan toposzait, s a létértelmezés marxizmusa kiegészül a freudizmussal (*Munkások, A hetedik*). Majd pedig a mozgalmi poétika összegződésekként tekinthető *Téli éjszaka*, *A város peremén*, *Elégia* nemcsak bonyolultabb struktúrákat hoz létre, hanem differenciált beszédmódot is. Jól érzékelhető ez *A város peremén* és az *Elégia* diszkursusában, amikor is ugyanazon beszélő más pozícióból és más beszédmódot artikulálva szól ugyanarról. *A város peremén* a messianizmus hitével hirdet egy történelmi víziót a képviselői beszédmód pozíciójából, míg az *Elégia* – a műfaj tradicionális értékszerkezetéből is adódva – visszavonja azt, számba véve a vízió történelmileg inadekvát voltát.

József Attila munkásmozgalmi időszakát értelmezve szükséges volt kitérni azokra a részben biográfiai, részben történeti mozzanatokra is, amelyek a poétikát övezik. S idetartozónak éreztem Szántó Judit alakjának differenciáltabb megrajzolását is.

3.4 A mozgalmi poétika filozófiai világgépi, fogalmi alapjaként szolgáló marxizmus dominanciája megrendül már a *Külvárosi éj* kötet verseinek tanúsága szerint. A differenciálódásról, marxizmus és mélylélektan egymásra hatásáról a versek mellett az *Egyéniség és valóság* tudósít először. A freudi tanok a két háború közti magyar irodalom úgyszólván minden jelentős alkotóját megérintették. József Attilánál sajátos metamorfózis figyelhető meg. Először a freudomarxizmus hatása az erősebb, majd ahogy világgépében – és költészetében – egyre hangsúlyosabbá az individuum válik, úgy nyer egyre erőtejesebb poétikai szerepet is a „tisztá” freudizmus.

József Attila freudomarxizmusának legtöbb forrása az a Wilhelm Reich, aki műveivel nemcsak a freudizmust, hanem a marxizmust is át akarta formálni. Ez utóbbi törekvése hatott József Attilára is, akinek gondolkodásában – Reich nyomán – a freudomarxizmus mint korszerű tudomány és terápia jelent meg a társadalmi és egyéni neurózisok, pszichoszomatikus, szexuális problémák kezelésére, majd egyre inkább az egyéniség, a személyiség társadalomformáló integritásának érvényesítésében. A költőnek ez az ideológiai harca tükröződik a szocializmus „állását” érintő vitáiraiban.

József Attila gondolkodástörténetének változásában, a kommunista tanok revíziójában lényeges szerepe van Marx 1932-ben megjelent fiatalkori műveit kiadó kötetnek. Valószínűsíthető, hogy József Attila egy nagy elméleti munkában kívánta összefoglalni a marxizmusról való nézeteit, aminek első kísérlete az *Egyéniség és valóság*. Az itt kibontakozó személyiség-, egyéniség felfogás – (itt még Reich hatásaként) – alakul át a *Szocializmus bölcselétében* – bizonyíthatóan a korai Marx-munka olvasatában –, s majd a *Hegel, Marx,*

Freudban, amelynek filológiai is adatolhatóan fő forrása a Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből.

3.5 Az *Eszmélet* poétikai határvonalat húzott. Egyfelől jelen vannak benne a mozgalmi poétika képei, a marxi, freudomarxista kategóriák, értelmezések, másfelől nyilvánvalóan jelzi az elmozdulást: Már a keletkezése idején íródott *Rapaport-levél* is egyértelműsíti az önértelmezés, önelemzés személyes-pszichológiai motivációját. Ennek poétikailag megkonstruált és elmélyített változata az *Eszmélet*. Ez a bonyolult és sokféle, gyakran konfrontálódó, értelmezésnek is teret nyitó mű több pontján, többféle változatban is az én önmegismerését, felismerését helyezi poétikailag is kiemelt funkcióba. A több helyütt megjelenő álom leírása vagy magyarázata (II., VII. szakasz), az emlékezés folyamata és fragmentumszerű hozadéka a múltból, a gyermekkorból az önmegértés stratégiájának – és terápiájának – elemei. Az *Eszmélet* felszabadít egy belső igényt, és utat nyit egy új poétikai beszédmódnak. 1934 után változik a művek tárgyiassága is, a külső világ egyre inkább kiszorul, s ezzel párhuzamosan felnyílik egy belső, a személyességé és személyiségé.

3.6 József Attila utolsó éveinek költészetét a pszichoanalízis hatja át. A versek úgyszólván mindegyike kínálja magát valamilyen analitikus szemléletű olvasásra. Az anyaélményt megszólaltatókban, a bűn motívumát értelmező, felnagyító szonettekben vagy a Gyömrői-terápia sodrásában született Edit-versekben közös sajátosság az önpszichologizálás, a freudi tanok fogalmiságának poétizálásával történő önértelmezés. A betegség szíptómái drámai hangon szólalnak meg, olykor az én kényszeres narcizmusában mutatkoznak meg. Az időszak sajátos termékei azok a pszichoanalitikus íratok, amelyek nyelviségét, önszemléletét és önreflexivitását a *Szabad-ötletek jegyzéke* jelzi a legteljesebben. Ezek az össze nem tartozó, de összefüggő analitikus

szövegek a Gyömrői Edit által végzett terápia hozadékai. A közzétételüket övező vitában hangsúlyos kérdés volt, hogy mennyiben tekinthetők költői alkotásoknak vagy pedig olyan sajátos logikájú, szemantikájú írásokról van szó, amelyek a magánszféra illetékességi köréhez tartoznak, s mint kórdokumentumok olvashatók. A legteljesebb ilyen szöveg, a *Szabad-ötletek jegyzéke* mindenképp olyan írás, amelyet az elbeszélő performatív énje modulál, egy analitikus szituációban. A szöveg nem teljesen szabad asszociáció, azaz kiszabadul a terápiás megkötöttségből. Miközben ugyanis valóban felszakadnak emlékek, és a beszélő is szabadul a nyelvi tabuk alól, nyers valóságukban közli a személyes sféra intimitásait, az erotikus és homoerotikus fantáziálgatásokat, a szöveg egy része a megalkotottságra utaló önreflexió, másrészt pszichoanalízis kritika. A mű tehát része a József Attila-i alkotásmódnak és a gondolkodástörténetnek is.

4. A könyv az életmű alakulását, a sokféle műalkotásban való kiteljesedését mutatja be, az alkotások poétikumának vagy pragmatikájának kibontásával, értelmezésével. Vannak azonban – a korábbiakban kifejtett életrajzi vonatkozásokon túl – olyan háttérismereteket nyújtó szövegrészek is, amelyek azt a célt szolgálják, hogy egy poétikai törekvés, politikai irányultság elhelyezhető legyen, s rövid ismertetéssel értelmezhető legyen egy adott világképi, poétikatörténeti kontextusban. Ilyennek tekintem az avantgárd költészet nyelvi megközelítését, a Bartha Miklós Társaság politikatörténeti leírását, a népi-urbánus vita összegző leírását, a kommunista mozgalmon belüli viszonyok bemutatását és a pszichoanalízis és a háború közti magyar irodalom kapcsolatának jelzésértékű felsorolását.

Kicsit részletesebben szóltam a költő életében fontos szerepet játszó három asszonyról. Vágó Márta a tiszta költészet időszakának inspiratív múzsája és a fiataalkori – és egyetlen – szerelem ígérete is. Szántó Judithoz inkább „szövetség” fűzte, mintsem szerelem. Alakjának tisztázására azért is szükség

van, mert egyoldalú képet formált róla az utókor. S még egyoldalúbb Gyömrői Edité, akiről úgyszólván csak az a torz kép ismert, amit a költő alkotott az átkozódó versekben és a *Szabad-ötletek* blaszfémikus kifakadásaiban.

5. A kötet terjedelmi megkötöttsége szigorú önkorlátozásra készítetett a mű recepcióját és irodalomszociológiai leírását illetően. A költőnek publikációs teret biztosító folyóiratokról, írói csoportosulásokról és kortársairól jól dokumentált leírásokat adott Szabolcsi négy kötetes monográfiája. Magam csak utalhattam források megadásával ezekre az ismeretekre. Olykor egy lábjegyzetben próbáltam meg összegezni valamely kapcsolat lényegét, mint Illyés esetében, akihez sokrétű, de bonyolult ellentmondásos viszony fűzte József Attilát. Mint sok más esetben, itt is úgy jártam el, hogy a lábjegyzet összegző mondatához megadtam azokat a forrásokat, amelyek elolvasva részletes információkat adnak mind a két költő kapcsolatának történetéről, mind a poétikai hasonlóságukról és különbözőségükről.

A könyvben fontos szerep jut a lábjegyzeteknek. Itt helyeztem el azokat az információkat, amelyek a fő szöveghez tartoznak, s a kiadástörténetre vonatkoznak (mint a *Szabad-ötletek* esetében) vagy recepciótörténeti áttekintést nyújtanak (mint az *Eszmélet* vonatkozásában). Itt adtam meg azokat a forrásokat is, amelyek hozzásegítik az olvasót egy mű alaposabb megértéséhez a részletes elemzés megismerésével.

III. A kutatás eredményei

1979-ben védtem meg egyetemi doktori értekezésem. Az eltelt 30 évben számos alkalommal, több tanulmányban, s 6 önálló kötetben volt lehetőségem kifejezni az életművel vagy valamely szegmensével kapcsolatos gondolataimat, nézeteimet. Talán nem túlzás azt mondani, hogy eredményeim egy része beépült

a József Attiláról való gondolkodásunkba, hogy segített bizonyos korábbi értékelések megítélések eloszlátásában, tisztázásában. Természetesen ebbe az összegző szándékú monográfiába is igyekeztem kutatásaim eredményeit beépíteni. Nyilvánvaló, ezek különböző jelentőségűek. József Attila népiségének, folklorizmusának leírása, s elhelyezése az életműben lényegesen más jelenőséggel bírhat, mint az az apró filológiai meglátás, hogy a költő „lefasisztázásában” nagy valószínűséggel Féja Géza egyik írása is szerepet játszik, aki az Előőrsben épp azt a két költőt, József Attilát és Simon Andort nevezte „igazán nem osztálypoétának”, akik aztán a moszkvai *Sarló és kalapács* szerint a „fasizmus táborában keresik a kiutat”.

1. A modern népiség szerves része az életműnek, amit versek, prózai írások dokumentálnak. A folklorizmus mint alkotásmód, s a barthás gondolatok átvétele egyértelműen jelzi a költő azonosulását az 1929-30-as években azzal az eszmerendszerrel, amely a társadalmi modernizációt a paraszti rétegek felemelkedésétől, az új középosztály megteremtődésétől és népi kultúra és modernség olyan egymásra találásától várta, mint ami a „bartóki modellben” testesül meg. A *Ki a faluba* foglalatok ezeknek a téziseknek. Népisége azonban nem szerves része a recepciónak. Ennek részben az a magyarázata, hogy József Attila az un. népi-urbánus vitában (1935-36-ban) az urbánusok oldalán vett részt – szembefordulva korábbi elvbarátaival –, másrészt a marxista irodalomtörténet – nem utolsósorban az 1958-as, a népi írókat elmarasztaló állásfoglalás következtében – úgyszintén igyekezett eljelentékteleníteni ezt az időszakot, amit mutat a prejoratív színezetű „népies” korszakmeghatározás is. (Még 1982-ben is egy tekintélyes főszerkesztő azzal adta vissza egyik ilyen tárgyú tanulmányomat, hogy az „politikailag nem időszerű”.)

József Attila folklórismerete sok forrásból táplálkozott. Ezeket számba veszi a könyv. A költő folklorizmusát és neofolklorizmusát jelzi az a sokszínű poétikai gyakorlat, ahogy forrásaihoz, a népdalokhoz, balladákhöz,

népszokásokhoz viszonyul. Folklorizmusa nem tisztán esztétikai, művészeti törekvés, hisz a *Magyar Mű és Labanc Szemle*, a *Ki a faluba*, majd a Kecskeméti Györgynek írott válasz egyértelműen mutatja a politikum és poézis szoros kapcsolatát. Ugyancsak feladatommak tekintettem felvázolni azt a folyamatot, ahogy a költő bekapcsolódik a népi-urbánus vitába. Bár kommunista korszaka nemcsak barthás, hanem urbánus barátaitól is eltávolította, a magára maradt és a munkásmozgalommal szakító költőt visszafogadták urbánus barátai. Ennek dokumentuma az „Új Szellemi Front”, az ugyancsak markáns József Attila-szöveg.

2. Jelen könyv a rendszerváltozás utáni első olyan munka, amely a teljes életműre kitekintve, számba véve az új szakirodalom eredményeit is, objektív módon kívánja értékelni a kommunista mozgalomban eltöltött időszakot, s annak poétikai hozadékát. Megszabadulva a korábbi korszak ideológiai kényszerétől, de elhatárolódva a későbbi kényszeres tabudöntögetéstől is, nem kívánja az 1930-1933-as időszakot sem poétikailag túlértékelni, de nem csatlakozik az új hagyományhoz sem, amely elbagatellizálja vagy eljelentékteleníti az ekkor született alkotásokat. Azt a – különben kézenfekvőnek látszó – megoldást választja, hogy a műalkotásokat nem a politikum, hanem a poétikum tükrében vizsgálja. Így az is kiderülhet, hogy olyan szövegekben, amelyekre rátelepedett a politika nagyon is finom művészségű poétikai megoldásokat lel az előítéletektől megszabadult olvasó (mint például a korábban agyonideologizált *Nyár*, *Eső*, de még a *Lebukott* szövegeiben is). Ezt a művészi törekvést érthetővé teszi az az alkotáslélektani folyamat is, amely jelzi, hogy József Attila az említett 1928-as írásától kezdve milyen következetesen képviselte elvét, amelyet úgy interpretál egy 1934-es töredék, hogy a szocialista mozgalom vereségét is a hiteles szocialista irodalom hiányával magyarázza.

Természetesnek tartható, hogy a recepció történetében más és más korszakok kerülnek előtérbe az olvasás ugyancsak történeti folyamatában, s

némiképp az is, hogy az aktuális preferenciák más művek rovására érvényesülnek. Az azonban aligha természetes eljárás lenne az irodalomtörténet részéről, ha átvenné a politika gyakorlatát, amely igyekszik kitörölni egy megelőző történelmi korszak nyomait is az emlékezetből. A marxizmus nem törölhető ki a József Attila-i életműből, amint e filozófia reprezentáns szövegei sem. A könyv – már a többször említett terjedelmi korlátokból következően – töredékesen is, de jelzi a költő marxista világképének, marxizmusának változását, alakulását is. Az *Irodalom és szocializmustól a Hegel, Marx, Fredig* vezető gondolkodástörténetet. S ez a folyamat nemcsak a dogmatizmus korai elhagyásával jellemezhető, s nem is csak a freudi tanok katalizátor hatásával. Belső alakulástörténet eredménye a szűk osztálytudat elhagyása, s az „emberi közösségtudat” primátusa, s ennek jegyében a marxi tanok újraértelmezése. A *Szocializmus bölcséletében* radikális bölcséleti fordulatot végrehajtva a marxizmust az „emberi tudat alakulásának kérdéskörével azonosítja”. A József Attila-i marxi recepció belső történetét alapvetően az határozza meg, hogy melyik Marxot tekinti autentikusnak, dominánsnak, *A tőke* ökonómusát vagy a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* filozófusát. 1934 után ez utóbbit.

3. József Attila gondolkodástörténetének freudomarxizmusát már Fejtő Ferenc is említette, a forrásokat, nevezetesen Wilhelm Reich hatását Erős Ferenc munkái tárták fel. A marxi, freudi és freudomarxista gondolatok együtthatása azonban még további elemzéseket és forrásfeltárásokat kíván. A könyv – újabb kutatásaimmal összhangban –, felvázolja a Korunkban folyó ilyen vonatkozású vitákat, s néhány szövegrészt elemezve összeveti Wilhelm Reich és József Attila írásait is. József Attila bizonyíthatóan ismerte azt a vitát, amelyet Reich a *Dialektischer Materialismus und Psychoanalyse* című írásával folytatott. Reich karaktertipológiája az *Egyéniség és valóság* egyéniségértelmezésében válik a József Attila-i gondolkodás manifeszt bizonyítékává, de azok a szexuális frusztrációk, amelyeket Reich munkái társadalomtörténeti kontextusban

megmutatnak – mintegy „kívül a magyarázat”-ként – a versek motívumaiként is feltűnnek.

A freudomarxizmus is szerepet játszhatott abban, ahogy József Attila eltávolodott az „ökonomikus” marxizmustól, ahogy újraértelmezte a szocializmust és a marxizmust is. „Számolnunk kell azzal, hogy az emberek lelki életének nagyobb fele a tudattalanban játszódik le...”- írja egy töredékében, indokolva, hogy miért kell elfogadni a „Marx óta keletkezett új tudományt, a pszichoanalízist”: A versekben az „új tudomány” az önértelmezésre szolgál, a prózai írásokban a társadalomértelmezésre. A központi kategória a tudat, illetve az öntudat. (Ezt a változás érzékelteti az *Eszmélet* két sora is: „minek is kell fegyvert veretni / belőled, arany öntudat!”) A *Hegel, Marx, Freud* tesz kísérletet arra, hogy a fiatal Marx hatására egy új antropológiailag szemléltetett emberképet rajzoljon meg. (A könyv viszonylag részletesen dokumentálja József Attila Marx-olvasását, forráskezelését.)

4. A könyv adatközlésben nagyjából a korábbi ismeretekre, forrásokra támaszkodik, esetenként új összefüggések feltárásával. A kutató munka hozadéka viszont az a rész, amely Gyömrői Edit pszichoanalitikusi portréját villantja fel, támaszkodva egy nagyobb tanulmányomra. A *Nagyon fáj* versei ebből a kapcsolatból születtek, amint a *Szabad-ötletek* is. Az analitikusnő élettörténetét, kapcsolatrendszerét külföldi forrásokból lehet feltárni, s a munka folytatást kíván. Annál is inkább, mivel bonyolult érzelmi kapcsolatot sejtetnek a művek, s eltakarják a két ember intellektuális viszonyát. Gyömrői aktívan részt vett a kommunista párt munkájában, s a pszichoanalitikus mozgalom kommunista csoportosulásának jelentékeny tagja, akit szoros kapcsolat fűz Wilhelm Reichhez is. Noha az analitikusnő csak a *Szabad-ötletek* torzképéből ismerhető meg a művekben, s alakja, szerepe csak 1936 elején manifesztálódik, nyilvánvaló, hogy hatása legalább olyan fontos a József Attila-művek értelmezése szempontjából, mint Vágó Mártáé vagy Kozmutza Flóráé.

5. A kötet – mint szerkezete is jelzi – az életmű bemutatásában, értelmezésében a poétikai szempontot tekinti elsődlegesnek. A műértelmezés, a műelemzés persze sokféle módszerrel, megközelítéssel történhet, nagyon is eltérő olvasatokat létrehozva. Az itt olvasható sok-sok elemzés a szövegek szoros olvasásában keletkezett, azaz a „költői technika” működésének felfejtésében és leírásában. A nyelvi formákra, azok alakváltozataira és a változásokban generálódó jelentésképződésre figyelt. Az értelmezések kialakulásában hagyatkoztam korábbi és új elemzésekre is, de saját műelemzői gyakorlatom dominált a műalkotások poétikumának megértésében és leírásában, illetve a művek hordozta világkép, bölcsellettörténet kifejtésében.

Talán nem túlzás kijelenteni, hogy több alkotás elemzése is új szempontot érvényesített és új eredményeket hozott. Ezt két sokat értelmezett mű is igazolhatja. A *Munkások* a szocializmus időszakának referenciális verse, ahogy a külvárosi részletek felidéznek egy szociális tablót, s amilyen retorikai eszköztárral felépül a jellegzetes politikai beszédmód. A vers korábbi elemzései azonban nem a proletárköltészet trópusaira, nem a mozgalmi tanító-érvelő beszéd logikai rendszerének mimézisére figyeltek, hanem a szövegszerű politikumra. Ennek következtében (is), ez a vers mára kiszorult az irodalmi emlékezetből. Holott a *Munkások* poétikai jelenségvilága a korábbinál lényegesen összetettebb olvasatot kínál. Az előbb említetten túl a történelmi tabló, vízió az evés-emésztés szemantizációjából épül fel, korai példáját adva annak az alkotásmódnak, amely a szublimáció kategóriájával írható le, s amely a későbbi időszak jelentős műveiben is érvényesül. Az átjátszás-átjátszódás a valóságrészletek és az analitikus tartalmak között, a személyes és a társadalmi lét különböző aspektusainak egymásba vetítése lényegesen bonyolultabb szövegstruktúrát, metaforizációt rejt, mint azt a korábbi elemzők jelezték.

A recepcióban jobb sors jutott *A Dunánál* ugyancsak történelmi víziójának. Ez nemcsak a politikailag, eszmeileg ma is rendkívül aktuális

verszárlatnak köszönhető, hanem annak a versértelmező szemléletnek, amely a műben a nagy történetfilozófiai ódát látja. Amikor jelen könyv az analitikus iratok közé sorolja, akkor nemcsak arra utal, hogy a szövege párhuzamosan keletkezett a *Szabad-ötletekkel*, hanem az ugyancsak szövegszervező pszichoanalízisre is. A vers ugyanis az énről, annak történetéről szól, hisz mint mondja, a „múltat be kell vallani”. Az egyéni „történelem” múltja, ellentétes emlékei anyjáról, szüleinek származásáról, sorsuk freudi szimbólumpárba foglalt értelmezése („öltek, öleltek, tették, ami kell”) mind-mind olyan szövegelemek, amelyek megrajzolják az én és a „százezer ős” geneziséét.

A *líra logikája* egy sokszólamú, kimeríthetetlenül „véges-végtelen” életmű bemutatására, összefüggéseinek megvilágosítására (olykor felvillantására) vállalkozik. Tárgyilagosságra törekedve, de sokféle nézőpontot is érzékeltetve, hisz amint József Attila írja egy töredékében:

„mert megoszlik, mint az egy-élet
az egy igazság maga is.”

IV. Az értekezés témakörében született legfontosabb publikációk

I. Könyvek:

1. "Egy, ki márványból rak falut": József Attila és a folklór
Szekszárd: Babits Kiadó, 1992. 258 p.
2. A hetedik: József Attila - tanulmányok
Budapest: Pannonica Kiadó, 1999. 214 p.
3. József Attila 1905-1937 /kismonográfia/

Horpács: Mikszáth Kiadó, 2000. 155 p.

4. Eszmélet (szerk.)

Budapest: Nap Kiadó, 2004. 414 p.

5. Egyéniség és valóság

Budapest: Nap Kiadó, 2006. 247 p.

II. Folyóiratban vagy gyűjteményes kötetben megjelent tanulmány:

1. "Add kezembe e zárt világ kilincset": Az életkudarc
kompenzációjának kísérlete József Attila Gyömrői Edithez írott
verseiben
ÉLETÜNK (ISSN: 0133-4751) XVII. évf.:(12.) pp. 1054-1060. (1980)
- 2."Két szövegű proletárköltő"?
JELENKOR XXXI. évf.:(4) pp. 334-342. (1988)
3. A falu-motívum helye József Attila világképében
IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK (ISSN: 0021-
1486) XCIII. évf.:(5-6) pp. 673-683. (1989)
- 4.A kettős világrend verse: József Attila: A falu
IRODALOMTÖRTÉNET (ISSN: 0324-4970) LXXIII. évf.:(1)
pp. 109-124. (1991)
5. Két költőről /Illyés Gyula és József Attila kapcsolatának
történetéhez/
JELENKOR XXXIV. évf.:(9) pp. 739-746. (1991)
6. József Attila és a népi írók In: Tasi József (szerk.) "A Dunánál".
250 p.
Budapest: PIM, 1995. pp. 146-152.
7. Varázsvers vagy létértelmezés? (A hetedik)

- In: Szigeti Lajos Sándor (szerk.)
Modernnek kell lenni mindenesztül. 274 p.
Budapest: JATE Press, 1996. pp. 219-233.
8. A költő hasztalan vonít: József Attila: (Ős patkány terjeszt kórt...)
TISZATÁJ (ISSN: 0133-1167) LI. évf.:(12) p. 20. (1997)
9. Az analitikus óda: József Attila: A Dunánál
In: Sipos Lajos (szerk.) Irodalomtanítás az ezredfordulón. 974 p.
Budapest: Pauz-Westermann Könyvkiadó, 1998. pp. 684-696.
10. Isten-képek József Attila költészetében
In: Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit (szerk.)
A magyar művelődés és a kereszténység: A IV. Nemzetközi
Hungarológiai Kongresszus előadásai. Róma; Nápoly, Olaszország,
1996.09.09- 1996.09.14.
Budapest ; Szeged: Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság -
Scriptum, 1998. pp. 1414-1420. (3.)
11. József Attila - töredékek 1937-ben
IRODALOMISMERET (ISSN: 0865-6886) 12. évf.:(2-3) pp.
37-41. (2000)
12. Krise und Renaissance: die Wende des Denkbildes von Attila
József 1932
In: The Scientific publikations of Illyés Gyula College of Pedagogy:
international volume. 236 p.
Szekszárd: Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola 1999. pp. 151-167.
13. "amikor verset ír az ember / nem írni volna jó": József Attila
töredék 1937-ből In: Kabdebó Lóránt et al
Kabdebó Lóránt, Kulcsár-Szabó Ernő (szerk.)
Tanulmányok József Attiláról. 322 p.
Budapest: Anonymus Kiadó, 2001. pp. 235-241.
14. Műforma és létszemlélet: Flóra 1-4
In: Kenyeres Zoltán et al
Kenyeres Z, Gintli T (szerk.)
Pillanatkép a hazai irodalomtudományról. 503 p.
Budapest: Anonymus Kiadó, 2002. pp. 263-272.
15. Egy pszichoanalitikusnőről

IRODALOMTÖRTÉNET (ISSN: 0324-4970) LXXXIV. évf.:(2) pp.
263-271. (2003)

16. Szocializmus és mélylélektan: Wilhelm Reich és József Attila
In: Tverdota György, Veres András (szerk.)
Testet öltött érv: Az értekező József Attila. 223 p.
Budapest: Balassi Kiadó, 2003. pp. 130-140.
17. Wilhelm Reich- és József Attila - párhuzamok
FORRÁS (ISSN: 0133-056X) 35. évf.:(12) pp. 74-81. (2003)
18. A Szabad-ötletek olvasatai
TISZATÁJ (ISSN: 0133-1167) LIX. évf.:(4) pp. 102-109. (2005)
19. Kinek írta József Attila A Szabad-ötleteket?
FORRÁS (ISSN: 0133-056X) 37. évf.:(4) pp. 50-57. (2005)
20. Marxtól Reichig
In: Kulcsár Szabó Ernő et al
Prágai Tamás (szerk.)
"Mint gondolatjel, vízszintes a tested...": Tanulmányok József Attiláról.
Budapest: Kortárs Folyóirat - Mindentudás Egyeteme, 2005. pp. 85-101.
21. Népi, nemzeti irodalom?
In: Sallai Éva (szerk.)
"De mi a népiesség...": Tudományos tanácskozás. 558 p.
Budapest : Kölcsey Társaság, 2005. pp. 93-107.
22. A népi-urbánus vita
In: Romsics Ignác et al
Szegedy-Maszák Mihály, Veres András (szerk.)
A magyar irodalom története III.: 1920-tól napjainkig. 922 p.
Budapest: Gondolat Kiadó, 2007. pp. 263-276.
23. Marxtól Marxig (A Hegel-Marx-Freud emberképe)
TISZATÁJ (ISSN: 0133-1167) 6: pp. 83-91. (2007)
24. "...szeress a szeretetért, költs a költészetért...": A fiatal József Attila poetikai kísérletei
ÚJ FORRÁS (ISSN: 0133-5332) XL. évf.:(10) pp. 51-62. (2008)
25. Die Beziehungen zwischen der Psychoanalyse und der ungarischen Literatur

Die Forschungszeitschrift der Pädagogischen Hochschule
Vorarlberg 28.: pp. 43-49. (2008)

26. Attila József - Ein mitteleuropäisches Dichterschicksal
In: Kurt Franz, Astrid Koopmann (szerk.)
Sachliche Romanzen und fliegende Klassenzimmer. Literatur lehren -
Literatur verstehen: Festschrift für Prof. Dr. Bernhard Meier zum 65.
Geburtstag.
Baltmannsweiler: Schneider Verlag, 2009. pp. 267-276.
27. Ein psychoanalytischer Interpretationsversuch: Attila József Mama
In: Ottmar Hicking et al
Hans-Heino Ewers (szerk.)
Kinder und Jugendliteraturforschung
Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2009. pp. 125-135.
28. Freudismus und Marxismus im Weltbild von Attila József
Kultúra a súčasnosť 7:(13) pp. 135-147. (2009)
29. József Attila: Egyéniség és valóság
LITERATURA (ISSN: 0133-2368) XXXV.:(2) pp. 201-217. (2009)
30. Народность и современность. Споры в венгерской литературе между
двумя мировыми войнами
Финно-угроведение 16:(1) pp. 11-20. (2009)
31. Tárgyi vagy kritikai tanulmány: Politika és/vagy poétika
In: Horváth Béla (szerk.)
Költők és koruk: Babits Mihály és József Attila (Kulcsár Szabó Ernő,
Szegedy-Maszák Mihály et al). Szekszárd, 2008.05.22- 2008.05.24.
Szekszárd: 2009. pp. 185-194.
32. Neoklasszicista törekvések Radnóti és József Attila költészetében
MŰHELY-GYŐR (ISSN: 0138-922X) (különszám) pp. 68-73.
(2009)